

I.

OLOMOUCKÉ BISKUPSTVÍ A KAPITULA ZA EPISKOPÁTU JINDŘICHA ZDÍKA

Když¹⁾ na jaře r. 1126 stanul v čele olomouckého biskupství jeho nově zvolený správce Jindřich Zdík (1126—1150), ujímal se ne právě významného dědictví. To jak v ohledu hospodářském a politickém, tak i církevním.²⁾ Nemovitý majetek biskupství a kapituly, rozložený vesměs na území Moravy, zdaleka nebyl velkého rozsahu. Nadto určitá jeho část — a to nikoliv nevýznamná — byla stále ještě nejistým vlastnictvím. Jako předmět sporů mezi starým (pražským biskupstvím) a nynějším držitelem nebyla vždy bezpečným zdrojem žádoucích příjmů.³⁾ Vnější výrazem této situace byly i skrovné poměry biskupského sídla a jeho personálního vybavení. Sám vliv biskupů i kanovníků nesahal v ohledu církevním daleko za hranice vlastního ústředí. Kněžstvo diecése, hmotně a tím i existenčně závislé na světských pánech, žijící i světským způsobem života, bylo bezprostředněji spjato s laickými představenými než se svou duchovní hlavou. Mezi dosavadními biskupy nebylo pak osobnosti, která by usilovala a také dokázala dosáhnout zlepšení těchto podmínek. Ostatně nejistá existence olomouckého biskupství v neustálých sporech a bojích českého knížete s pražským biskupstvím a s údělnými knížaty na Moravě vystavovala olomoucké biskupy na milost a nemilost pražských knížat. Více než půl století stará historie olomouckého biskupství nesla na každém kroku stopy příčin vzniku této instituce.

Když ji v polovině 11. stol. Vratislav uváděl v život, činil tak k posílení své ústřední moci, k podlomení vlivu svých nepřátel, a tudíž i proti jejich vůli. K jeho odpůrcům patřil tehdy nejen bratr Jaromír, biskup pražský, ale také údělná knížata moravská. Vývoj sice leccos na čas odstranil, základní rozpor však zůstával v podstatě nezměněn. V tomto bodě se tudíž

1) Následující přehled se úmyslně omezuje na stručné vystižení hlavních rysů. Postačí k tomu, abychom si uvědomili místo a význam činnosti olomouckého skriptoria.

2) O předchozím vývoji olomouckého biskupství srov. přehledně Novotný, ČD I, 2, str. 121n.

3) Jde konkrétně o podivínský majetek, který byl dán olomouckému biskupství při jeho založení z majetku biskupství pražského a tvořil dlouho jeho hlavní základ. Srov. Novotný, l. c., str. 147.

dostávalo novému olomouckému biskupovi největších překážek. Současné však zde byl klíč otevírající církvi cestu velkých možností. Tím byla osobnost českého knížete. Dosáhnout jeho přízně a podpory, stát se aktivním podporovatelem jeho politiky a přitom využívat získaného vlivu zejména při neustálých sporech, to byly hlavní základy postupu. K jejich využití ovšem potřebovala církev oddaného a diplomaticky zblhlého muže. Jestliže za Jindřicha Zdíka dosáhla na Moravě mohutného vzestupu, stalo se tak jen díky tomu, že veškeré tyto podmínky byly realizovány.

Nejméně známým úsekem Zdíkovy života⁴⁾ je doba před jeho vstupem na biskupský stolec olomoucký. Nedostatek konkrétních údajů brání získat poučení o jeho původu, vzdělání či postavení. Chtěli bychom znát odpovědi alespoň na tyto nejzávažnější otázky, ne pro pouhou úplnost či poznání faktů samých, ale především z toho důvodu, že jejich znalost by nám mohla umožnit hlubší pochopení mnohého ze Zdíkovy pozdější činnosti a úspěchů. Záhada Zdíkových počátků na straně jedné a jeho významné působení v postavení olomouckého biskupa na straně druhé vedlo k vyslovování nejrůznějších dohadů, tu více, tu zas méně podložených historickými zprávami. Valná většina těchto hypotéz posuzovala při tom Zdíkovu nejstarší minulost nemálo pod vlivem jeho pozdější velikosti.⁵⁾ Domněnky o Zdíkově přemyslovském původu, zastávané českou protireformační historiografií 16. a 17. stol., nenacházely bezpečnou oporu v pramenech a byly jako neopodstatněné zavrženy již naším obrozeneckým dějepiscectvím (Pubitschka, Dobner). Veškeré úsilí se potom soustředilo na interpretaci drobné zprávy v Kosmově kronice k r. 1123, z níž se dalo usuzovat, že Jindřich Zdík je synem Kosmovým.⁶⁾ Pravděpodobnost tohoto spojení vzrostla zvláště po vydání prvního svazku Bočkova diplomatáře, kde byl otištěn krátký list želivského opata Gotšalka olomouckému biskupu Janovi, ukazující Kosmu a Božetěchu jako Zdíkovy rodiče.⁷⁾ Avšak takřka současně s objevením těchto dokladů a s vyslovením z nich plynoucích závěrů se ozvaly pochybovačné hlasy. Rozpornost názorů trvá dodnes, i když byl problém nejednou prohlašován za vyřešený.⁸⁾

4) Základní údaje podává v dosud nejúplnějším přehledu Novotný, CD I, 2, str. 585n.

5) Přehled závěrů jednotlivých prací o této problematice podává stručně Novotný, l. c., str. 586, pozn. 1, nověji pak a obsírněji V. Ondrouch, Jindřich Zdík před vstupem na stolec biskupský (Příspěvek k církevní politickým dějinám českým 12. stol.). Časopis vlasteneckého spolku musejního v Olomouci 43 (1930), str. 104n., 44 (1931), str. 12n.

6) FRB II, str. 183: „Anno dominicae incarnationis 1123 mense martio comes Dlugomil et Gumprecht et Gilbertus et Heinricus qui et Sdic et cum eis alii Hierosolimam perrexerunt, ex quibus quidam mense novembri redierunt, quidam alii ibi interierunt. Nam comes Dlugomil iam in revertendo VIII idus filii obiit, similiter et Bertholdus, cliens Heinrici, filii mei, VIII idus augusti moritur.“

7) CDM I, 264 č. 286.

8) Novotný, l. c., str. 588 — Ondrouch, l. c., str. 114.

Vycházet musíme především z interpretace Kosmovy zprávy a teprve potom hledat oporu v dalších pramenech.⁹⁾ Je to první ze záznamů k r. 1123. Tvoří uzavřený, samostatný celek, týkající se cesty českých poutníků do Jerúsalema. Výpravy se zúčastnil větší počet osob, z nichž Kosmas uvádí jen nejvýznamnější: Dluhomila, Gilberta a Jindřicha Zdika. Během cesty, která trvala od března do listopadu, zemřel 8. července Dluhomil a 6. srpna „Bertholdus, cliens Henrici, filii mei . . .“ (tj. Kosmův). Většina badatelů¹⁰⁾ interpretuje údaj tak, že se pouti zúčastnili dva Jindřichové — Jindřich Zdik a Jindřich, syn Kosmův.¹¹⁾ Jádro celého sporu a hlavní překážka ztotožnění obou osob spočívá v tom, že se „filii mei“ objevuje až v závěru a nikoliv hned při první zmínce Jindřichova jména. To ostatně také nepřímou naznačil Tomek, který se nakonec dal přesvědčit Gotšalkovým listem a věřil v identitu obou Jindřichů, když vytýkal Kosmovi tento postup jako stylistický nedostatek. Zde ovšem nelze s Tomkem, resp. s ostatními stoupci této these, plně souhlasit. Naopak, Kosmova stylisace se jeví jako plně oprávněná. Vsunout „filii mei“ hned na počátek, tomu bránilo především celkové pojetí stavby a rytmus první věty, tím spíše, že zde plynulost byla již částečně otřesena doplňkem „qui et Sdic“, ale to tvořilo takřka nedílnou součást jeho jména. Zmínka o synu Jindřichovi se zde nakonec musela objevit již proto, že zmíněná pouť byla v Kosmových vzpomínkách nepochybně spojena s jeho osobou a navíc zajisté chtěl Kosmas tento synův čin — u současníků velmi záslužný — nějakým způsobem uvést ve známost. Stalo se tak drobným doplňkem tam, kde zaznamenává události, týkající se pouze jeho syna. Že zde vskutku není tak zásadního rozporu, naznačuje do jisté míry jiná okolnost. Odmysleme si slova „filii mei“ naprosto v textu. Potom by asi nikdo nepřipadl na myšlenku, že by Bertold mohl být služebníkem jiného Jindřicha, než v úvodu zmíněného Zdika.

Nyní se musíme ptát, zda pro zjištěnou totožnost nacházíme v ostatních pramenech podporu či nikoliv. Byla zde již zmínka o Gotšalkově listu, o který se opírala starší historiografie a jímž zcela rozhodně potvrzovala synovský vztah Zdikův ke Kosmovi. Proto byla také celá tato teorie se strany odpůrců především útokem na jeho pravost. Vše nasvědčuje tomu, že máme před sebou moderní Bočkův padělek.¹²⁾ Tím sice pro nás ztrácí

9) Novotný, Ondrouch aj. se při posuzování Kosmových údajů dali do značné míry ovlivnit zjištěním, že u Bočka otištěný Gotšalkův list je moderní padělek.

10) Srov. přehled názorů u Novotného a Ondroucha.

11) Tomek (FRB II, str. IX pozn. 3) se dokonce domnívá, že syn Kosmův zůstal v Čechách, zatím co do Jerúsalema odešel pouze jeho služebník Bertold. Tuto myšlenku musíme zamítnout jako zcela nereálnou. Bertold šel do Jerúsalema jen proto, že jako služebník doprovázel svého pána.

12) Boček jako pramen udává opis 14. stol. v arcibiskupském archivu v Olomouci. Nejhledě k povaze určení nelze nikde v dochovaných písemnostech tento list najít. V Bočkově kodexovém materiálu je pouze čistopis, psaný jeho vlastní rukou. Srov. J. Šebánek, Mo-

pramen svůj význam, zůstává zde však jiná, neméně hodnotná opora přednesené these. Upozornil na ni před několika léty V. Richter.¹³⁾ Je to rukopis, nazývaný obvykle olomoucké horologium, uložený dnes v královské knihovně ve Stockholmu.¹⁴⁾ V úvodním kalendariu tohoto rukopisu nacházíme celou řadu nekrologových poznámek. Z nich zde zaslouží pozornosti dvě: záznam úmrtí kronikáře Kosmy a jeho manželky Božetěchy. Zapsal je písař kalendaria a kodexu. Pocházejí tudíž z doby vzniku rukopisu, tj. přibližně z 30. let 12. stol. Zápis Kosmova úmrtí nemá v daném případě takovou průkaznost, jak by se na první pohled zdálo. Jednak se jméno Kosmovo objevuje častěji i v jiných nekrologiích, jednak náš rukopis uvádí zmínky ještě o dalších dvou pražských kanovnících.¹⁵⁾ Zmínku o Božetěše však v uvedených souvislostech nevysvětlíme jinak, než že jde o Zdíkovu matku. Obě zprávy — Kosmova a nekrologia — nám tak přesvědčivě ukazují Kosmu a Božetěchu jako Zdíkovy rodiče.

Naznačený Zdíkův původ umožňuje srozumitelnější pochopení mnohých rysů jeho osobnosti i činnosti. Jím nepřicházel v čelo olomouckého biskupství ani neznámý, ani nevýznamný člověk. Jako syn jednoho z čelných představitelů české církve patřil nepochybně k přední vrstvě feudálů. Vedle zřejmě dobrého majetkového postavení řadil ho sem zejména blízký styk Kosmův s knížecím dvorem, o biskupském ani nemluvě. To byla jedna z nejdůležitějších okolností, které mu otevřely cestu k biskupskému stolci a sehrály důležitou úlohu v dalších Zdíkových akcích. Podmínky byly však pro něho příznivé i v jiném ohledu. Jeho otec Kosmas¹⁶⁾ byl mezi tehdejšími většinou nevzdělaným a požitkářským duchovenstvem vzácnou výjimkou.¹⁷⁾ Jeho zálibu a obeznamenost ve svobodných uměních není třeba zvlášť zdůrazňovat. Připojíme-li pak k tomu nepochybnou zběhlost v otázkách theologických, zkušenosti diplomatické a politické, jakož i bohaté styky s vlivnými kruhy doma i v zahraničí, získané ve službách pražského biskupství a také knížecích, máme před sebou zhruba hlavní rysy prostředí, které Jindřicha Zdíka formovalo. Dalšího vzdělání a zkušeností dostalo se mu zajisté na studiích v cizině, která mu jeho postavení umožňovala. Nemáme sice přímých zpráv o tom, kde a jakým směrem

derní padělky v moravském diplomatáři Bočkově do r. 1306. ČMM 60 (1936), str. 41. Významnější však je v této souvislosti, že o listu a zejména aniversariu za Zdíkovy rodiče se nikterak nezmiňuje kronikář Jarloch, ač jinak věnuje nemálo místa vztahům Jindřicha Zdíka k želivskému klášteru a dokonce výslovně uvádí ustanovení opata Gotšalka o aniversariu Zdíkově.

13) Rodiče Jindřicha Zdíka. ČMM 69 (1950), str. 101n.

14) Srov. níže kap. III., § 5.

15) Srov. Richter, I. c., str. 104.

16) O Kosmovi srov. nejnověji A. Škarka, Kosmas (Literárně historický portrét, studie k Dějinám české literatury). Česká literatura V (1957), str. 152n.

17) O situaci v kněžstvu srov. přehledně Novotný, CD I, 2, str. 705n.

se Zdíková výchova v této závěrečné fázi vyvíjela, avšak pozdější činnost dává jasnou odpověď nejen na tuto otázku, ale také na jeho postoj v současných základních problémech. Zdík je zcela rozhodným stoupencem světovládného církevního programu, jeho působení pak dobou usilovného snažení o jeho realizaci v českých zemích.

Zdíkův postup v okruhu jeho vlastní působnosti charakterisují činy, kterým on sám dal písemnou, listinnou formu. Je to

1. přenesení biskupského sídla k nově vystavěnému chrámu sv. Václava (CDB I, č. 115),
2. zřízení nové, početnější kapituly (č. 116),
3. stanovení řádu svěcení kněžstva olomoucké diecése (č. 163),
4. získání sporného podivínského majetku a imunity pro biskupské statky (č. 157).

Prvé tři akce byly uskutečněny na počátku Zdíková episkopátu a podstatným způsobem změnilly organizační strukturu a poměry olomouckého biskupství.

Dosavadní rozsah kapituly (4 kanovníci) při poměrně skrovném biskupském kostele byl v zřejmém rozporu s dalekosáhlými záměry, které měl nově nastupující biskup. K zvýšení působnosti a účinnosti jemu svěřené instituce potřeboval nejen rozměrnějšího a honosnějšího sídla, ale především početnějšího personálního vybavení. Uskutečnění těchto požadavků však vyžadovalo splnění nezbytných hmotných předpokladů. Jestliže při výstavbě nového chrámu bylo možno vystačit s příležitostnou podporou knížat a využitím práce vlastních poddaných a výnosu statků, vyžadovaly další plány, především rozšíření kapituly, rozsáhlejší a hlavně stabilnější hospodářský základ. Opatřit jej stalo se prvotním úkolem.

Způsob, jakým byly nové statky získány, sám o sobě patří k největším úspěchům moravské církve a je pozoruhodným dokladem její expansivnosti. Potřebný majetek bylo stěží možné získat obvyklou donační cestou. Současná politická situace do značné míry předem vylučovala údělná knížata moravská. Ostatní, nižší feudálové, soustřeďující ve svých rukou zatím nevelký majetek, pak nebyli schopni (a patrně ani ochotni) okamžitě poskytnout to, čeho bylo zapotřebí. Všechny tyto okolnosti, spojeny se základními myšlenkami reformního programu církve, pak způsobily, že pozornost byla obrácena jiným směrem.

Středem zájmu se staly hradské kostely, stojící v čele velkofarních obvodů.¹⁸⁾ Jejich dlouholeté výsadní postavení v rámci velkofarní církevní organizace a těsné sepjetí s laickými představenými učinilo z nich hospodářsky dobře vybavené instituce. Postupem doby, zvláště od 11.–12. stol.,

¹⁸⁾ Srov. F. Hrubý, Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. stol. a jeho poměr ke státu. ČCH 22 (1916), str. 17n., zvl. 50n.

si však začíná přisvojovat farní práva řada nově zakládaných kostelů, čímž anuluje dosavadní vedoucí úlohu hradského kostela a jeho správce v rámci velkofarního obvodu a narušuje tak samu podstatu velkofarní organizace.¹⁹⁾ Ve struktuře moravské církve tak pojednou chyběl důležitý jednotící článek, který by úžeji spojoval veškeré moravské duchovenstvo s jeho duchovní hlavou. Diecése nepředstavovala žádoucí celek, ale tříšť jednotlivých kostelů, které se díky tomu dostávaly do větší závislosti na světských pánech. Vývoj se tak ubíral zcela opačným směrem, než chtěl reformní program a jej uskutečňující církevní kruhy. Proto byla pozornost soustředěna na znovuvybudování instituce spojující biskupa s kněžími jeho diecése. Zdik, který byl uskutečňovatelem tohoto záměru, využil zde starých hradských kostelů, jejichž dřívější postavení a funkce neupadly ještě tak dalece v zapomnutí. Z jejich správců učinil své arcijáhny²⁰⁾ s pravomocí v okruhu, který se kryl s dřívějším velkofarním obvodem. Aby úžeji spojil činnost těchto hodnostářů se svým úřadem a podřídil tak svému vlivu, jmenoval tyto osoby současně i kanovníky nově zřízené kapituly.²¹⁾ Z někdejších světských služebníků se stal biskupův orgán. Prostřednictvím těchto arcijáhnů pak získával i přístup k majetku jejich kostelů.²²⁾ Tím měl nejen

19) Hradské kostely byly tak postaveny na roveň ostatním kostelům a kaplím a plnily svoji funkci pouze pro svoje nejbližší okolí.

20) Hrubý, I. c., str. 266n.

21) Stará kapitula, čítající 4 kanovníky, byla ponechána i nadále při starém kostele. Počet kanovníků nově zřízené kapituly byl stanoven na 12. (Srov. CDB I, č. 116.) Polovina z nich pak plnila též funkci arcijáhnů pro okruhy olomoucký, přerovský, spytihněvský, břeclavský, brněnský a znojemský. (Srov. Hrubý, I. c., str. 267n.; CDB I, č. 115 – výčet statků.)

22) Jejich přehled podává Zdikova listina č. 115. Tento výčet, pocházející z doby vydání listiny, se jmenovitě zmiňuje zhruba o 160 vsích. Jeho hodnota však nespočívá pouze v tom, že podává podrobný přehled velikosti a povahy majetku. Předně bohatost uváděných místních jmen činí z listiny nejpodrobnější pramen k poznání starého osídlení Moravy, a to jak v ohledu jeho rozsahu, tak hustoty. (Po této stránce byla také listině věnována největší pozornost. Badatelé se tu soustředili hlavně k lokalitaci jednotlivých míst. Kromě prací edičních, resp. též jinak zaměřených, jsou to zejména příspěvky A. Sedláčka, Příspěvky k nejstarší moravské topografii. ČMM 30 (1906), str. 169n., Fr. Šujana, K nejstaršímu zřízení sociálního na Moravě. ČMM 40 (1916), str. 55n., Fr. Cerného, Příspěvky k historickému zeměpisu Moravy. ČMM 41–42 (1917–1918), str. 1n., I. L. Červinky, K výkladu Zdikovy listiny z r. 1131. ČMM 41–42 (1917–1918), str. 279n. a L. Hosáka, Lokalisace míst v listině Jindřicha Zdika. ČMM 66 (1946), str. 118n. Zakreslíme-li si jednotlivé lokality do mapy, vidíme, že jde v podstatě o poříčí tří hlavních moravských řek – Moravy, Svratky a Dyje – a jejich přítoků, zejména Jihlavy, Svitavy a Bečvy. Na severní straně ustupuje osídlení severomoravským pohraničním hvozďům oblasti jesenické. Poněkud hlouběji proniká do údolí řeky Bečvy (zhruba po soutok Hor. a Dol. Bečvy), odkud se pak vrací, obtáčí Hostýnské vrchy, částečně vbíhá proti proudu řeky Dřevnice, obtáčí Vizovické vrchy, připíná se k Bílým Karpatům, postupuje v blízkosti moravsko-slovenských hranic. Od soutoku Moravy s Dyjí postupuje podle toku této řeky až za Znojmo, dále k Moravským Budějovicím, Třebíči, odtud přibližně k Brnu, vybíhá podél toku řeky Svitavy, Drahanskou vysočinu však obchází. K tomuto vymezení by jistě mohly být připojeny na základě jiného písemného materiálu té doby některé připomínky. Jisté je však tolik, že by šlo nejvýše

žádoucím způsobem zajištěnu nově zřízenou kapitolu, ale také připraven základ pro další expansi.

K těmto základním změnám a některým dalším reformám, dotýkajícím se speciálně kněžského stavu,²³⁾ připojil Zdík ve 40. letech jiný zisk, kterým dovršil své úsilí vymanit moravskou církev ze závislosti na světské moci. Dosáhl totiž na Vladislavovi imunity pro veškeré statky olomouckého biskupství, ústupku, který byl v tehdejších českých zemích neobvyklým zjevem.²⁴⁾

Zdíkovu úsilí o podporu církve se však neomezovalo pouze na jeho vlastní oblast. Zasahuje i do Čech, do okruhu působnosti pražského biskupa.²⁵⁾ Jeho přičiněním pronikají do českých zemí nové řády premonstrátský a cisterciácký, objevuje se nám jako zakladatel strahovského kláštera, jako rozhodčí vnitrocírkevních sporů i sporů církve se světskou mocí a jako iniciátor celé řady dalších akcí,²⁶⁾ jež všechny jsou nesený v duchu reformních

o drobné úpravy, které by základní linii podstatně nenarušovaly. Naopak pro její oprávněnost a velkou pravděpodobnost svědčí některé další okolnosti. Především můžeme poznamenat, že mimo vymezené území zůstávají oblasti výše položené, zalesněné, resp. ty, o nichž víme, že byly až v pozdější době, konkrétně ve 13. stol., výrazněji zalidněny kolonizací. Zvlášť významné je pak zjištění, že v podstatě veškerý církevní majetek na Moravě až do samého konce 12. stol., o němž jsme zpraveni z dochovaného listinného materiálu, je položen v rámci načrtnutých hranic.

Pokud se týče hustoty osídlení, poskytuje Zdíkov listina i tu celkem názorný obraz. Jádro osídlení Moravy tvoří v té době oblast údolí řeky Moravy přibližně od Olomouce až do úrovně Kyjova a k ní jako další významný celek přistupuje prostor mezi Brnem a Olomoucí, soustředěný kolem staré zemské cesty, vedoucí z Rakous přes Mikulov, Měnin, Rousínov, Vyškov a Olomouc.

Hodnotu seznamu statků zvyšuje dále způsob jejich výčtu. Vždy zvlášť je zaznamenán majetek jednotlivých archidiaconálních kostelů. Jméno těchto kostelů pochází ještě z dob velkofarní organizace a pohybuje se (jak lze zakreslením zjistit) v podstatě vždy v rámci příslušného velkofarního obvodu. Právě tato okolnost nám umožňuje rekonstruovat s velkou pravděpodobností někdejší hranice jak velkofarních, tak i na ně navazujících archidiaconálních obvodů. Víme-li pak, že církevní a politické rozdělení Moravy bylo shodné, získáváme touto cestou i obraz správního rozdělení Moravy na hradské okruhy. Srv. Hrubý, l. c., str. 266n.

²³⁾ Z nich budíž zde alespoň zmíněn jeho řád svěcení kněžstva olomoucké diecése, jak nám jej zachycuje listina č. 163.

²⁴⁾ Srov. Novotný, CD I, 3, str. 439n. – V. Vaněček, Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.) II. Praha 1937, str. 76n.

²⁵⁾ Tento postup nenaráží na odpor pražských biskupů, naopak Zdík udržuje s nimi přátelské styky. (Srv. např. Zdíkovu vystoupení ve prospěch obviněného Menharta, či spolupráci s biskupem Otou a Danielelem.) Sám o sobě je pak dokladem Zdíkovy aktivity a jeho vedoucího postavení mezi českým duchovenstvem.

²⁶⁾ K Zdíkovým zásluhám za uvedení premonstrátského a cisterciáckého řádu srov. Novotný, CD I, 2, str. 811n. – CDB I, č. 113, č. 164 – FRB II, str. 871. Se Zdíkovým jménem je spjata i další činnost jednotlivých klášterů, především těchto řádů, konkrétně Strahova (Novotný, CD I, 2, str. 697n., 763, 781 – CDB I, č. 156, č. 189 – FRB II, str. 271, 410), Lito-myšle (CD I, 2, str. 382 – CDB I, č. 399 – FRB dtto), Sedlece (CDB I, č. 155), Želivi (CDB I, č. 164–166 – FRB II, str. 489–491), Hradiště (FRB II, str. 398, 491), Sv. Jiří (CDB I, č. 142, 167 – FRB II, str. 237) a Sázavy (FRB II, str. 260, 262).

snah. Jeho zásluhou dosáhla církev v českých zemích významných změn ve svůj prospěch a na úkor světské moci.

Přehlížíme-li veškeré tyto úspěchy, které se zcela nepochybně pojí k osobě Zdíkově, vyvstane nutně před námi otázka, co umožnilo dosáhnout podobných výsledků? Jak jsme již poznamenali, nebyla situace v nejbližším okolí Zdíkově zvlášť příznivá jeho záměrům. Program, který začal uskutečňovat, odpor proti němu jen zvyšoval, a to nejen v kruzích světských, ale i církevních. Každá činnost, která směřovala k posílení moci a vlivu olomouckého biskupa, setkala se ihned s odporem moravských knížat. Jako stoupenec českého knížete byl biskup představitelem a podporovatelem jeho zájmů na Moravě a eo ipso odpůrcem či překážkou snah údělných knížat. Jestliže se již více méně pasivní předchůdci Zdíkově nejednou dostali do rozporu s tímto táborem, tím spíše muselo dojít k střetnutí nyní.²⁷⁾ Ke knížatům se nutně připojili ostatní světští feudálové, neboť i na jejich kostely a k nim náležející majetek směřoval v konečné fázi biskupův záměr. Nepřekvapuje tak dalece, že na protivné straně stanula i značná část duchovenstva.²⁸⁾ V některých případech dalo se tak snad pod vlivem přímých světských pánů,²⁹⁾ v zásadě to však byl rovněž odpor proti reformám zaváděným Zdíkem. Mnohé z nich, jako např. zákaz ženění, vyžadovaly dosti radikální změnu dosavadního způsobu života a dotýkaly se jich velmi citelně. Za takových okolností biskup jen s těžkostmi prosazoval základní požadavky svého programu. Nesmíme také předpokládat, že výsledků, o kterých nás prameny zpravují, bylo dosaženo vždy v plném rozsahu, okamžitě a natrvalo.³⁰⁾ Byla tu řada výkyvů a zvrátů a Zdík, ačkoliv šlo o vytrvalého a horlivého prosazovatele církevních zájmů, nejednou pro veliký odpor skládal zbraně.³¹⁾ Papežská kurie ho však dokázala vždy přimět k dalším pokusům.³²⁾ A právě v této okolnosti se nám otevírá cesta k pochopení celé Zdíkovy činnosti a jejích úspěchů.

Zdíkově působení nebylo zjevem ojedinělým, resp. specificky českým, nýbrž tvořilo součást tehdejšího úsilí reformních církevních kruhů vymanit církev z područí světské moci, dát jí samostatné a vedoucí místo ve společnosti. Boj, který zde vzplanul mezi církví a státem s plnou intenzitou od

27) Srov. např. spor o kostel v Blansku. ČD I, 2, str. 642n., 663 s pozn. 2 – FRB II, str. 223.

28) CDB I, č. 128.

29) Srov. např. ČD I, 2, str. 803.

30) Srov. např. v tomto směru pro posouzení Zdíkových výsledků velmi nepříznivou relaci papežského legáta Quidona z r. 1143 (CDB I, č. 135). Děkan jeho vlastní kapituly byl suspendován pro smilství!

31) Únikem z neuspokojivého vývoje měly mu být do značné míry jeho cesty do Jerusalema (ČD I, 2, str. 643n. – FRB II, str. 227, 260, 395, 396) a Prus (ČD I, 2, str. 763n. – CDB I, č. 123, 125, 127 – FRB II, str. 235, 262, 417).

32) Srov. CDB I, č. 127.

2. pol. 11. stol., probíhal v 1. polovině 12. stol. v poněkud pozměněných formách takřka po celé Evropě. Byl sice veden se střídavými úspěchy, nakonec však církev překonáváním hlavních rozporů ve svých vlastních řadách a naopak využíváním rozporů mezi světskými feudály dosahovala postupně splnění svých základních požadavků. V českých zemích vystoupil jako podporovatel jejich snah právě olomoucký biskup Jindřich Zdík. Jeho původ, blízký vztah ke knížecímu dvoru, vzdělání, diplomatická obratnost, naprostá oddanost novým záměrům učinily z něho u kurie nejvhodnější osobu k uskutečnění jejich zájmů.³³⁾ Okruh lidí, o které se Zdík při své činnosti opíral, nebyl zdaleka tak početný jako tábor jeho odpůrců, byli to však vesměs představitelé tehdejší feudální společnosti. Byla to zejména podpora knížecího dvora a knížete českého. Zdík si ji získal nejen soustavným a důsledným prosazováním jeho politiky, ale zejména tím, že v nejkritičtějších chvílích byl knížeti hlavní oporou a dovedl mu získat svými styky v cizině žádoucí pomoc.³⁴⁾ Biskupův kredit, takto již neobyčejný, vzrůstal pak jeho vztahy a vlivem v kruzích císařského dvora,³⁵⁾ jehož podpory český kníže nejednou potřeboval a s nímž byl i v jiném směru spjat. Zvláště od 40. let pozorujeme, jak se díky těmto okolnostem vytváří úzký vztah mezi knížecím dvorem a jeho představiteli na straně jedné a reformní církevní stranou, reprezentovanou olomouckým biskupem, na straně druhé. Z této vzájemné spolupráce česká církev těží. Podporou knížete (která jí nic nestojí a naopak v konečné fázi znamená posílení jejích vlastních posic) činí z něho svého stoupence, zavazuje si ho a využívá k podpoře svých cílů. V zásadě tedy týž postup, který církev praktikovala i v jiných zemích.

Výsledky, kterých v 1. polovině 12. stol. u nás dosáhla, byly pochopitelně nejpronikavější v olomouckém prostředí. Nejdůležitější z nich, které pronikavým způsobem zasáhly do dosavadních poměrů, již známe. Byla zde však ještě řada dílčích zásahů, které se nesou v tendenci základních změn

³³⁾ Skutečnost, že Zdík byl pro kurii z českého duchovenstva nejvhodnější osobou, je z pramenů zcela zjevná. Srov. CDB I, č. 123, 125, 127, 130, 140–143, 145–147, 159, 167 – FRB II, str. 260, 415. – K. Krofta, Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské. ČCH X (1904), str. 125n.

³⁴⁾ Zejména velké zásluhy si Zdík získal v bojích, které byl Vladislav nucen vést hned po svém nástupu ve 40. letech s moravskými úředními knížaty. Zdikovi zde připadla úloha zprostředkovatele mezi oběma tábory a hlavního Vladislavova diplomata u císařského dvora a v Německu. Srov. ČD I, 2, str. 765n. – FRB II, str. 411–12, 416. O jeho poslání u hrabat z Bogenu spřízněných s Vladislavem, srov. ČD I, 2, str. 777n. – CDB I, č. 129, 299. Těsné sepětí státu a církve došlo tehdy nejvýraznějšího vyjádření.

³⁵⁾ Srov. ČD I, 2, str. 778, 782 pozn. 3, 789 a dále o jeho přítomnosti v Řezně (ČD I, 2, str. 803 pozn. 2 – CDB I, č. 131, 132, 148, 151), Norimberku (CDB I, č. 129, 152), Ulmu (CDB I, č. 134), Bamberku (CDB I, č. 137, 138), Korveí (CDB I, č. 144). Blízké styky měl s Wibaldem ze Stablo (CDB I, č. 160), který patřil k předním císařovým rádcům (v otázkách církevních, kde se jevil jako rozhodný stoupenec reformního směru).

a jsou jejich odrazem v jiných oblastech. K nim patří v první řadě oblast písemné kultury. Svědectví dochovaných památek není zde sice tak bezprostřední, jako tomu bylo v předchozích případech, kritické zvládnutí materiálu nám však otevírá pohled, který se ukáže být shodný s hlavními rysy předchozího obrazu.